

Uvodnik

dr. Igor Saksida

Na otoku književnega upora

Sedim na otoku in pišem esej, uvodnik, ki mi ga je predlagala Jana Bauer, zato ima zanj in za (upam) navdušeno-polemičen odziv bralcev nemalo zaslug tudi ona. Povabila izvrstne mladinske pisateljice kljub obilici dela in vsaj malce pravice do možganskega odklopa pač ne morem zavrniti; pa ne zato, ker bi želel prevzeti pozo nekakšnega politično korektno¹ polikanega gentlemana, ki bo nadvse dosledno uporabljal tako moške kot ženske oblike samostalnikov (ob vseh drugih slovničnih posledicah, ki tako koketiranje spremljajo) ali ki bo poudarjal pomen in kakovost tako imenovane ženske literature samo zato, ker jo pišejo ženske. Nič od tega, tak gentleman pa spet nisem. Razlog je povsem drugje: Jana Bauer je pomemben člen sijajne skupine sogovornikov (no, nisem napisal sogovornic in sogovornikov, ha!), ki se zbira okrog KUD Sodobnost International in revije s podobnim imenom, in čisti privilegij je, da z njimi kdaj pa kdaj lahko razpredam razpravo ali le nizam domislice o književnosti, književnih sporočilih in življenju nasploh – tudi takrat se počutim podobno kot sedaj: kot da sem na otoku, kjer imajo besede, literarne ali manj literarne, še vedno gost in nov pomen in še niso podlegle inflaciji vsebine.

¹ “Bistvo je v tem, da se s politično korektno odločitvijo lahko izogneš še nerazrešenim družbenim vprašanjem, ko jih zakrinkaš z vljudnejšo govorico.” U. Eco: O politični korektnosti. Glej: U. Eco: *Po rakovi poti. Vroče vojne in medijski populizem* (prev. V. Bratina). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009 (Esenca), str. 100.

Razmerje med književnostjo in vsakdanjikom, če se beseda življenje zdi komu prepatetična ali preprazna, zame pač ni delnica ali bankovec brez vrednosti, posledici neusmiljene inflacije. Zlasti v teh časih se vedno znova kaže, da bo treba moč besede, morda najprej in predvsem pesniške, znova zavestno okronati za najpomembnejšo zlato rezervo naroda. Da je to mogoče, kaže podoba poezije nekdanj in danes. V času nastajanja vrhunške slovenske književne besede je ta imela ne le estetski, ampak v resnici narodotvorni, torej politični učinek. Morda se ni odveč spomniti na precej nenavaden dogodek – Josip Vidmar je na poti na drugo zasedanje AVNOJ-a Vladimirju Nazorju pokazal žepno izdajo Prešernovih pesmi: “Stari hrvaški poet je nekaj časa molče listal po knjižici, nato pa se je obrnil k svojim tovarišem in dejal: ‘Pomislite, kaj lahko povzroči takale knjižica pesmi. Tale je ustvarila slovenski narod. Brez nje ga ne bi bilo.’ Vsi vemo, da je v teh besedah veliko resnice. Mož, ki je ustvaril to knjižico, je nedvomno bistveno posegel v usodo slovenskega naroda, morda sploh odločilno.”² Ne glede na konfliktnost romantičnega pesnika in sočasnega sveta je torej pesniška beseda zavrtala v čas, v katerem je nastala, ga preseгла, s tem pa odprla možnosti za nenehne aktualizacije – bolj in manj resnobne – tudi mnogo desetletij po nastanku (o tem nekaj besed še pozneje). Ne le Prešeren, tudi slovenska zgodovinska avantgarda, predvsem Srečko Kosovel, je nenehno svež izziv za najrazličnejše interpretacije, ki sežejo od znanstvenih monografij pa vse do priložnostnega recitiranja njegove poezije na spletu in celo na raperskem koncertu. O tem, da so njegove besedne zveze *Evropa umira, rešitelj je kapitan, on je zver, zlato je gnoj in negativni total* neverjetna priložnost za vse mogoče vrednostne opredelitve in aktualizacije, najbrž sploh ne gre izgubljati besed. – Morda je bolj smiselno, da se ozremo v nekoliko bližjo preteklost. Čas virusne izolacije in posledično blagodejen upad besedičenj na vseh mogočih neskončnih sestankih je bil čas za poglobitev v izročilo slovenskega pesništva upora, zares monumentalni projekt, ki je potekal od leta 1970 do leta 1986 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani pod vodstvom akad. prof. dr. Borisa Paternuja. Nastale so kar štiri knjige, ki vsebujejo najrazličnejša besedila (vseh skupaj je bilo zbranih okoli 12.000, knjižno je bila izdana le petina), spremne opombe in podrobno študijo, v kateri je pojasnjeno, kje iskati vir za moč pesniške besede v času, ko je bilo treba ohraniti predvsem golo življenje in bi škatalasto-štacunarska logika vsakdanjega pragmatizma bržkone razmišljala,

² D. Pirjevec: *Vprašanje o poeziji; Vprašanje naroda*. Maribor: Obzorja, 1978 (Znamenja, 56), str. 56.

da je med vojno pomembna najprej nepreluknjana koč, nato za silo poln želodec in šele čisto na koncu morda kak verz: "Globinska motivacija Slovenskega pesništva upora je bila najprej in v prvi vrsti nacionalno eksistenčialna, izhajajoča iz spoja osebne in narodove ogroženosti. Tej motivaciji se je pridružila in ji sledila socialna, ki je izhajala iz prav tako prvinskih potreb po temeljiti preobrazbi močno propadle nekdanje jugoslovanske meščanske družbe. Strankarska, lahko bi ji rekli partijska motivacija je v tem pesništvu pravzaprav najmanj navzoča, čeprav je mestoma zelo neposredna in radikalna."³ A veliko bolj kot obseg štirih knjig (2.500 strani) sta vznemirljivi raznovrstnost in mestoma izjemna estetska inovativnost zbranega pesništva. V zbirki je najti tako likovno pesem z jasnimi potezami avantgardno-modernistične poetike kot izbrušene sonete in daljše pesnitve, predvsem pa, kar tudi za temo tega eseja ni brez pomena, neverjetne navezave na pesniško tradicijo. Nazaj k Prešernu, torej. K njegovim verzom, ki jih je mogoče aktualizirati povsem akcijskospodbujevalno, kot je to naredila študentka arhitekture, vzgojiteljica in aktivistka OF Tihomila Dobravc, eno od najbolj zanimivih imen v zbirki, leta 1941 ob Prešernovi *Pevcu*:

Miru

se bodočega spomni, ne daj zdaj sovragu miru!⁴

Ob tem ne gre pozabiti na celo vrsto humorno-parodičnih predelav klasičike; zanimiva je predelava Prešernove *Glose* (odveč je obnavljati njeno vzvišeno vsebino in tej primeren slog, a neznani avtor jo je predelal in objavil v priročniku za mitinge) – pred nami je humorna tožba partizanskega mulovodca, ki jo uvaja moto:

Slep je, kdor se z mulo ukvarja,
vedno mu kopita kaže,
večkrat krepkih brc primaže,
svoj živ dan on s pal'co udarja.⁵

³B. Paternu: Slovensko pesništvo upora 1941–1945. Glej: *Slovensko pesništvo upora*, 4. knjiga (ur. B. Paternu), Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997, str. 587.

⁴ *Slovensko pesništvo upora*, 3. knjiga (ur. B. Paternu), Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996, str. 297.

⁵ *Slovensko pesništvo upora*, 1. knjiga (ur. B. Paternu), Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1998, str. 96.

Poezija je torej v času, ko sta posameznik in narod občutila globoko prizadetost in ogroženost, delovala ne le aktivistično, politično, ampak tudi kot medbesedilna in estetska igra s pesniško tradicijo in celo z jezikovnim gradivom kot takim. A če je bila “nekoč in nekje” prepletenost preizkušanj stvarnosti in pesniškega odziva nanje možna – kako je s tem danes? So pesniki res nujno obsojeni na tiho ždenje v slonokoščnem stolpu, da se lahko le kot sviloprejka zapredajo v lastne izmišljije? Res pesniška beseda nima več nobene moči in ne ugleda, kot je na lanskem Pomladnem srečanju avtorjev in sodelavcev Sodobnosti publiko zabrusil pesnik Uroš Zupan? Danes morda res ne bo več treba brati Prešerna ob tabornem ognju “s sabljico pripasano in puškico nabasano”, a uporniška moč pesniške besede lahko vsekakor pride do izraza – in s tem njena prepletenost z vsakdanjikom, s “tu in zdaj”. Kaj nam pove posnetek⁶ slovenskega verzologa in pesnika Borisa A. Novaka, na katerem, obdan z obrazi protestnikov, transparenti, podobo policijske marice, vzkliki, hupanjem in žvižgi piščalk, recitira odlomek iz svojega epa *Vrata nepovrata*:

In kdo so sploh bili ti čudni biciklisti,
ki so hiteli proti toku, ta strašila,
te prikazni, ti norci, ti nadrealisti?

Je nenavadno, da je video posnel prav Karpo Godina, čigar film *Splav meduze* (1980) govori o uporu avantgarde v dvajsetih letih na ozemlju države, ki ji je nekoč pripadala tudi Slovenija? Z drugega konca, morda sploh ne tako zelo drugačnega, prihaja malo pred “biciklističnim” videom še en izstopajoč izdelek. V času karantene (video je bil izdan 31. 3. 2020) so slovenski raperji, slogovno med seboj povsem različni ter bolj in manj znani, sestavili “lepljenko” *Tventi’Tventi*⁷ – takole zvenijo Emkejevi verzi iz nje:

mam filing, da ko bo konec tega, bodo še večji problemi,
spet stare face na sceni – vemo, kaj to pomeni,
mogli bi protestirat’, samo jim paše, da smo v karanteni ...

Uporniške besede poezije in/ali rapa so neskončno oddaljene od črne luknje sodobne tвитovske komunikacije – preproste, površne, preračunane na hipni učinek, prepogosto arogantne in žaljive. Komunikacije, ki želi

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=tmvOypEpuXU> (Dostop 16. 8. 2020.)

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=FXmz-x6iSH8> (Dostop 16. 8. 2020.)

omajati ali celo uničiti verodostojnost sleherne poglobljene misli, umetniške ali strokovne; kot taka ni nikakršen izraz svobode govora in demokracije, ampak izraz zavestnega zatekanja v diktaturo neznanja, narcistične pravice do neargumentiranega osebnega mnenja – v resnici je tvitovski način družbenega “dialoga” sodobno barbarstvo.

Sedim na otoku izpovedne moči besede, na otoku, ki ni samoizolacija in kjer mi tudi nihče ni vročil odločbe, da moram obvezno v karanteno z zalepljenimi usti. To je otok, s katerega poletajo zelene besede kot Kosovelova *Rdeča raketa* v tišino obrabljenih, “starih besed”, kot bi rekel Boris A. Novak. Toda ali Slovenci še znamo slišati govornico upora? Ne le upora “pesmi za vsakdanjo rabo”, kot je pesništvo, odgovorno trenutku, v katerem nastaja, označil Oton Župančič, ampak uporniškost književnosti kot posebnega videnja sveta nasploh. Preseganje in spreminjanje stvarnosti na krilih besed kot edinstvena moč umetniške besede – vse to je zaznavno v danes že kar klasični knjigi Mete Grosman o branju in poučevanju književnosti: “Bralčevo zanimanje za leposlovje izvira iz njegovega zanimanja za druge ljudi, iz njegove želje slediti njihovemu delovanju in razumeti njihove nagibe ter iz njegove želje po sodelovanju z drugimi pri razmišljanju o predstavljenih možnostih človeške izkušnje. V raznih oblikah in stopnjah je tako zanimanje za soljudi značilno za vse normalno socializirane ljudi, nimajo ga le ljudje z zgolj rudimentarno razvitimi ali zakrnelimi družbenimi interesi. Pojavne oblike tega zanimanja se seveda spreminjajo z razvojno stopnjo bralca; medtem ko manj izkušen ali mlad bralec v branju išče potrditev smisla ali (privzdignjeno) razlago lastne izkušnje in lastno identiteto oziroma določitev možne vloge za samega sebe, se bolj izkušen bralec zaveda, da je branje leposlovja posebna oblika sporočanja, sprejeta tehnika za razširitev razprave o življenjskih možnostih.”⁸ Navedek je vsekakor pomemben: za razliko od naivnega bralca, ki med branjem išče najprej in predvsem potrditev lastnih miselnih vzorcev, še huje je seveda v sodobni tvitovski gluhosti, je poglobljeno branje književnosti eno od najbolj demokratičnih polj dialoga. Ne le zato, ker se vsako književno besedilo odpira bralcu, saj brez njegove soudeležbe pri ustvarjanju pomena prebranega sploh ne more obstajati, tudi zato, ker je, če je zares kakovostno, podlaga za razpravo o sporočilu in smislu povedanega. Branje književnosti izhaja iz temeljne človeške radovednosti: iz vprašanja, kako svet vidijo drugi, kako ga doživlja nekdo, ki ima drugačne življenjske in bralne izkušnje, kako je vedno znova, ne glede na nepregledno množico

⁸M. Grosman: *Bralec in književnost*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989, str. 23.

besedil, mogoče iz črk ustvariti nekaj novega, presenetljivega, pretresljivega – in predvsem živega, poglobljenega – ali kot piše v najnovejši knjigi o razlogih za branje knjig v digitalni dobi Miha Kovač: “Pri branju ne uživam le v zgodbah, ampak izvajam tudi vaje v preizpraševanju samega sebe in s tem v omejevanju lastnega ega, včasih pa tudi v prepričevanju drugih in v sodelovanju.”⁹ A da bi bilo tovrstno srečanje bralca z besedilom in bralcev ob besedilih sploh možno, je treba književnost najprej brati. Z bralnimi navadami med Slovenci, zlasti med odraslimi, pa je podobno kot z vrednotami v politiki: na načelni ravni take in drugačne “face”, stare ali nove, praviloma pridigajo o morali, že čez nekaj trenutkov pa jih je mogoče zasačiti s prsti v sosedovi marmeladi. Nič drugače ni z branjem med Slovenci. Kar naprej se slišijo visokoleteče misli o pomenu branja, a rezultati slovenske bralne zmožnosti so naravnost mizerni. A kaj sploh je (bralna) zmožnost – bolj moderen in (vsaj meni) skrajno nesimpatičen izraz je kompetenca? Je pojem, ki povezuje stališča, postopke in znanje. Visoko razvita bralna zmožnost kaže na posameznikovo pozitivno vrednotenje pomena branja, obvladovanje bralnih strategij in poznavanje književnosti – torej načitanost. Bralec pozna književnost, klasično in sodobno, a ne le na ravni znanja za televizijske kvize ali križanke (naslov in avtor), je zmožen kritičnega branja, kar pomeni, da ne benti in robanti, če avtor pove kako stvar drugače, kot to pričakuje. Tak bralec ve, da je književnost domišljija, zato se ne zgraža nad avtorjevim svobodnim prikazom sodobne družbe in ne vlaga kazenskih ovadb zoper ustvarjalce ali pedagoge, ki da (mladim) bralcem ponujajo spotakljive vsebine. Bralec z razvitimi bralnimi strategijami tudi ne komentira histerično posameznih odlomkov, zlasti če so iztrgani iz sobesedila, in ne filozofira o kvarnem učinku problemske literature na osamljene (mlade) bralce brez zaščite, češ da jo bodo posnemali ... Kritični bralec ve, da se vsaka izjava v književnem besedilu pojavlja v kontekstu časa nastanka in časa branja, da jo je zato mogoče razumeti na zelo veliko načinov, pri tem pa nihče nima pravice, da bi komur koli vsiljeval lastno mnenje. To seveda ne pomeni, da ima kar vsakdo, tudi nekritični bralec, svoj prav – še zdaleč ne! Misel *Jaz sicer nisem prebral knjige, a že po naslovu vem, da je obupna!* ob mladinskem besedilu Vladimirja P. Štefanca *Sem punk čarovnica, debela lezbijka in ne maram vampov* ni odraz bralčeve svobode in pravice do osebne presojanja knjige, ampak njegove nepismenosti. Visoko pismen bralec namreč ve, da književnost od prvih zapisov (“Nas pa

⁹ M. Kovač: *Berem, da se poberem. 10 razlogov za branje knjig v digitalnih časih*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2020, str. 68.

še zmeraj preganjajo. / Lačni in sključeni stopamo. / Naša pleča so bron, / naša srca so bron, / ko nosimo dan za dnem.”¹⁰) do sodobnega trapa (“Ene par jih rabm počekirat / še u real life / Če so real life / To kar maš na gramu dobr veš da to ni real life”¹¹) kritično osvetljuje družbo ter ponuja razmislek o vrednotah in estetskih normah ne glede na čas nastanka – zato je bralcu z razvitimi potenciali opomenjanja besedila tudi povsem jasno, da je književnost vrednota, kar se označuje s pojmom bralna kultura in zajema predvsem naklonjenost do branja. Branje kot vrednota, bralna zmožnost je v naši državi, ki se želi primerjati z najboljšimi na svetu in je na nekaterih področjih pri tem tudi uspešna (na naše smučarje, košarkarje, plezalce, kolesarje smo lahko upravičeno ponosni), zares sirota Jerica. Podatki¹² so nadvse zgovorni: v letu 2019 smo imeli vrli Slovenci kar 43 % nebralcev med odraslimi, s čimer smo padli na raven bralne razvitosti iz leta 1978. Prav neverjetno je, da 13,4 % visoko izobraženih sploh ne bere knjig oziroma se deklarirajo kot nebralci in da četrtnina odraslih slabo razume že preprosta navodila. Kako naj odrasli bralci z zelo šibko bralno zmožnostjo (nerazumevanjem preprostih besedil in negativnim odnosom do branja) navdušujejo mlade za branje, kako naj torej “investirajo v prihodnost”, če mi je dovoljena raba patetične besedne zveze iz zaloge ekonomsko-nacionalnega interesa? Zdi se, da nikakor – tvitanje in deskanje po spletu je očitno bolj privlačno kot branje knjig in njegova promocija, zato smo vrli Slovenci po velikosti domačih knjižnic na repu razvitih držav, pogosto pa otrokom bere le slaba tretjina vrlih slovenskih staršev, medtem ko je delež na Norveškem povsem drugačen – tam otrokom bere skoraj 80 % staršev (menda ne mislimo, da Norvežani prežidijo vse dneve in noči ob enolončnici *fårikål*, svečah in knjigah, saj tam na daljnem severu tako ali tako ni nobenega dela ...). Nič nenavadnega ni torej, da v starostni skupini 18–24 let 18 % slovenskih bralcev kupuje knjige zgolj v angleščini, še 16 % pa jih je v letu dni več kot pol knjig kupilo v angleščini. Upadanje števila bralcev, siromašno kupovanje knjig (ki se ni povečalo niti med karanteno, se je pa zato popeterila prodaja sobnih koles), šibko družinsko branje in pot na angleške književne trge nas očitno potuhnjeno, a vztrajno vodijo v objem duhovnega imperializma angleško govoreče zahodne “civilizacije”

¹⁰ *Pesem nosačev žita*, staroegipčanska ljudska pesem. Glej: https://sl.wikipedia.org/wiki/Pesem_nosa%C4%8Dev_%C5%BEita (Dostop 16. 8. 2020.)

¹¹ Capital Crew: *REALIFE* (Feat. Drill). Glej: <https://www.youtube.com/watch?v=wa9m-PAFD6Lw> (Dostop 16. 8. 2020.)

¹² Glej: *Knjiga in bralci VI. Bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji v letu 2019* (ur. S. Rugelj). Ljubljana: UMco, 2019 (Knjige o knjigah).

z vso cenzuro in izvažanjem demokracije v ekonomsko-duhovne province vred; da vrli, smeli, kremeniti Slovenci kar sami stopamo po poti v naročje globalne enolončnice, pa je tema, ki jo je Ivan Cankar že obdelal v eni od svojih dram z enobesednim naslovom na H, pred njim pa še France Prešeren v *Elegiji svojim rojakom*:¹³

Kar ni tuje, zaničuješ,
starih šeg se zgublja sled,
pevcev svojih ne spoštuješ,
za dežele čast si led!

Je bedno bralno zmožnost našega naroda res mogoče razložiti zgolj in samo z zunanjimi dejstvi, torej z uvažanjem anglo-ameriških duhovnih prostranstev (logike tviterja ipd.) in dozdevno našo šibko ekonomsko močjo? Seveda ne, saj smo tudi v ekonomsko težjih časih brali več. Se je pa ob agresivnem vdoru novih oblik družbenega (ne)sporazumevanja vendarle treba ozreti tudi v prostor naše podalpske tople grede in se vprašati, ali je v njej kaj takega, kar bi Hamlet označil kot "nekaj gnilega". Če že ne ravno gnilega, pa vsaj postanega in zatohlega – a tudi tako stanje je pač na dobri poti, da se gniloba razmahne in prepričljivo zadehti. Kako je mogoče pojasniti dejstvo, da smo v mednarodnih raziskavah bralne pismenosti med mladimi (PIRLS, PISA) nad povprečjem razvitih držav, potem pa strmoglavimo pri merjenju bralne zmožnosti odraslih? Kje se zgodi usodni spodrseljaj? Ker sedim na otoku in se ne bojim, da bo do mene priplaval kak tvitovski nergač, tvegam domnevo: razlog je tudi v književnem pouku, ki se je uveljavil na poosnovnošolski stopnji, zlasti v gimnazijah. Jasno je, da ob dejstvih o obupnem branju med odraslimi krivde ne gre pripisovati le pouku slovenščine, saj se bralna pismenost ne razvija le pri tem predmetu – najuspešnejše države vedo, da je treba razvijanje bralne zmožnosti vgraditi v vse predmete ter da je preverjanje bralnega razumevanja tudi domena naravoslovnih, družboslovnih, umetniških predmetov in celo športa. Uspešne države promocijo branja, predvsem branja med fanti, sicer po vsem svetu slabšimi bralci od deklet, povezujejo celo s prostočasnimi dejavnostmi, na primer s športom: v Kanadi poleg natančnih strategij razvijanja bralne zmožnosti poskrbijo za bralne "vzornike" mladim bralcem, zato mednje povabijo nogometaše, gasilce, policiste in starejše vrstnike; v Avstraliji k skupnemu branju in pogovoru s fanti o prebranem

¹³ *Poezije doktorja Franceta Prešerna z dodatkom*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1993, str. 201.

povabijo očete (pobuda *Pravi moški berejo*), v Nemčiji v okviru programa *Brcanje in branje* mladi nogometaši med odmorom berejo – zanimivo je, da je bralnomotivacijski program nastal v sodelovanju z nogometnim klubom VfB Stuttgart.¹⁴ V vseh tovrstnih primerih, ki se ciniku morda zdijo znanstvena fantastika, se skuša pismenost povezati z življenjem mladih, z njihovimi bralnimi in drugimi interesi, predvsem pa z vprašanjem, kako narediti branje in poustvarjanje po branju v šoli in izven nje privlačno, osebno in dialoško. Se je o tem, kako naj bo branje za mlade smiselno, vsebine pa relevantne – take, ki bodo mlade spodbujale k osebni zavzetosti za spoprijem s pogosto zapletenim svetom književnosti ter za suvereno in utemeljeno izražanje lastnega mnenja o prebranem –, smiselno spraševati tudi v okviru najbolj resnih šolskih izzivov, npr. ob zasnovi mature? Brez dvoma: dejstvo je, da obstoječi sistem splošne mature iz slovenščine tako po zasnovi kot po izvedbi nikakor ne more biti bralnomotivacijski. V njenem delu, ki je namenjen preverjanju bralne zmožnosti ob leposlovnih besedilih, prevladuje reprodukcija naučenega, v glavnem obnavljanje vsebin književnih besedil po vnaprej predpisanem postopku, ki ga določajo vprašanja in navodila v okviru maturitetnega esejskega naslova. Temeljna dejstva, ki jih je pokazala raziskava¹⁵ stališč do mature med študenti prvega letnika slovenskih univerz, so vsekakor zanimiva in sama po sebi zahtevajo temeljit razmislek o zasnovi mature v prihodnje. Bivši dijaki v maturi ne vidijo njene usmerjenosti v razvijanje bralne pismenosti in bralnoučnih strategij, povezanih z nadaljnjim študijem; zdi se, da jim je matura nekakšna samozadostna naloga, ki jo je pač treba opraviti. Njihovo mnenje je povsem razumljivo: če matura s svojo zasnovo ne spodbuja dialoškega branja in razpravljanja o književnosti in če vsega tega dijaki nimajo možnosti izraziti v eseju, pač pa je vrlina to, da čim bolj pravoverno in papagajsko ponavljaš tuje misli (iz spremnih besed, priročnikov, spletnih mest ipd.) – čemu bi torej zavzeto, kritično bral (književnost) tudi po tem, ko mineta maturitetna prisila in piflarsko pripravljanje na obnovo prebranega, ki se, prav ironično, imenuje celo esej, sicer izrazito subjektivna razpravljalna besedilna vrsta, osredotočena na zanimiv problem? Skrb vzbujajoče, a razumljivo je, da kar 64,94 % mladih in skoraj polovica njihovih učiteljev meni, da matura ne spodbuja pozitivnega odnosa do materinščine – in smo tam, kjer

¹⁴ Glej: E. Hozjan: *Projekti in programi za spodbujanje bralne motivacije pri fantih*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 2013. Glej tudi: <https://www.vfb.de/de/1893/club/vfbfairplay/projekt/jugend/kicken-lesen/> (Dostop 27. 9. 2020.)

¹⁵ Glej: <https://www.jezikinslovstvo.com/pdf.php?part=2019|3-4|71-84> (Dostop 16. 8. 2020.)

ni muh, razen morda na postanem maturitetnem *fastfoodu*. Matura, ki mladim slovenščino odtuja, je eden od smerokazov k vsebinam v angleščini. Kdo pa bo bral te *lejm* slovenske avtorje, če se o njih ne sme suvereno govoriti, se o sporočilih prepirati, dokazati svojega mnenja? Je torej mogoče prav maturi pripisati stališče mladih (ne)bralcev (v slovenščini): "Najmlajši so kritični do izbire literature v slovenščini, kar je v veliko primerih razlog za branje v tujih jezikih."¹⁶ Posledica papagajskega ponavljanja tujih interpretacij v eseju so tudi strategije, ki jih dijaki uporabljajo ob soočenju s predpisanimi književnimi besedili v tematskem sklopu (npr. ista dva romana za vse). Le tretjina dijakov predpisani tematski sklop prebere temeljito in več kot enkrat, preostali, ki jih je krepka večina, se z besedili seznanjajo s površnim branjem del ali le z branjem povzetkov. Mladi so pač bistri in znajo smiselno uporabiti svoj čas. Zakaj bi podrobno in večkrat brali besedila, če vedo, da bodo obnavljali vsebino del? Zakaj bi ob tem pisali na primer dnevnik branja ali drugačne zapiske, ki bi služili kot podlaga za razpravo s sobralci in mentorjem branja v razredu, če je lažje na primer pobrskati po kaki spletni strani (*Dijaški.net*) in na njej najti dovolj podrobne obnove za pisanje t. i. (POZOR NA KRATICO!) maturitetnega eseja? In če že berejo, potem razmišljajo in se s književnostjo in o njej pogovarjajo izvirno, ne pa po vnaprej določenem tujem razumevanju, na kar je pred kratkim opozoril tudi pisatelj Feri Lainšček ob svojem delu, izbranem za maturo: "Oni pa so seveda maturitetni esej pisali čisto drugače, kot so ga oni doživljali in kot sem ga jaz doživljal. (...) Verjetno iz lastnega romana ne bi maturiral (...) na ta način."¹⁷ Vprašanje je, ali je enoten miselni vzorec obravnave in enoten način preverjanja branja ob tematskem sklopu zares primeren kar za vse dijake: nekatere med njimi slovenščina zanima bolj, druge manj, nekateri so izvrstni bralci, drugi šibkejši, nekateri imajo raje problemsko, drugi zabavno književnost, nekateri obožujejo poezijo, drugi je ne marajo, ker morda prisegajo na znanstveno fantastiko ali razvojne romane ... Seveda je res, da so vsakršni, tudi književni interesi v šoli omejeni in da nikoli ni in ne bo mogoče utemeljevati kakršnega koli, ne le književnega pouka le na podlagi vprašanja, kaj mlade zanima. Saj menda ne bo referendum o tem, ali bi se raje učili poštevanko ali bi raje igrali nogomet. A res je tudi, da je mogoče najti pravo ravnovesje med predpisanim okvirom temeljnega poznavanja klasičnih in sodobnih besedil ter predvsem poiskati pri slovenski maturi za zdaj še

¹⁶ *Knjiga in bralci VI. Bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji v letu 2019* (ur. S. Rugelj). Ljubljana: UMco, 2019 (Knjige o knjigah), str. 112.

¹⁷ F. Lainšček. Glej: <https://4d.rtvsl.si/arhiv/panoptikum/174657409> (Dostop 22. 9. 2020.)

neodkrite, drugod (npr. mednarodna matura) pa dobro znane možnosti sodobnega preverjanja bralne zmožnosti, po katerih bo mladim dovoljeno razmišljanje z lastno glavo, izražanje mnenj in povezovanje književnosti z vprašanji in dilemami sodobnega sveta. Stališče, da bi bila taka matura za povprečje prezahtevna, je tako do mladih kot do njihovih učiteljev nadvse žaljiva. Mladi namreč potrebujejo zahtevna besedila in bralne naloge in si jih želijo, zmožni so, predvsem pod vodstvom izkušenih, a hkrati ambicioznih mentorjev, tudi pisanja najzahtevnejših razpravljalnih esejev. Zato je smiselno, da se čim prej uvede nov pristop k maturitetnemu branju in pisanju o prebranem – posledično pa tudi k poučevanju književnosti: ta naj bi temeljil na veliko bolj odprtem seznamu maturitetnih besedil, ki naj bi bila raznovrstna, aktualna in bi mlade bralce nagovarjala, maturitetni esej pa naj bi ob umeščanju besedil v literarnovedni, kulturni in družbeni kontekst mlade spodbujal predvsem k utemeljevanju lastnega pogleda na prebrano. To v resnici ni nič novega: tovrstne pobude so se pojavljale že ob začetku nastajanja modela šolskega eseja: “Z vajami za izvirnost, spontanost in divergentno mišljenje se lahko postopoma rešimo pustih večnih reprodukcij, z vztrajnostjo pa naučimo vsaj korektnega problemskega pristopa – zavesti o možnostih in poteh reševanja problemov.”¹⁸ Zdaj se naenkrat pokaže skupna točka književnosti in sodobnega maturitetnega eseja: problemski pristop; pristop, ki ga kot opozicijo vsakršni trdi normi, zapovedi, poziciji, družbeni ali estetski, uresničuje kakovostna književnost kot opozicija s plašnicami uokvirjenemu razmišljanju in ki bi ga moral zajeti tudi maturitetni pouk književnosti. Pa ga ne. Le zakaj? Bržkone zato, ker je lažje trmasto vztrajati pri preizkušenih in na videz objektivnih načinih ocenjevanja odgovorov na vprašanja o osebah in zgodbi v besedilih, pri zagovarjanju maturitetnega eseja kot obnove književne snovi, pri ljubem miru v spokojni dolinici, kjer se ni treba ozirati čez planke v mednarodni prostor, kjer bi bil slovenski maturitetni esej kvečjemu razstavni eksponat v šolskem muzeju. “Toda časi so mračni, navade izprijene in tudi pravico do kritičnosti izpostavijo ljudskemu besu, če je že ne zadušijo s cenzurnimi ukrepi.”¹⁹ Udobnost stanja, v katerem se nič ne premika, je več vredna od zavzemanja za književni pouk po meri sodobnih generacij, zato: **Ignorirajmo in po možnosti izolirajmo pobudnike za spremembe, da bo mir! Naj gredo živeti na kak otok!**

¹⁸ D. Poniž, N. Barbarič in M. Štrancar: *Esej in šolski esej*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1993, str. 37.

¹⁹ U. Eco: *Rakove poti*. Glej: U. Eco: *Po rakovi poti. Vroče vojne in medijski populizem* (prev. V. Bratina). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009 (Esenca), str. 13.

Zvečerilo se je na otoku, smolast zrak diši po Kovičevih roditeljskih metaforah:

Je zelena luč cipres,
razprostrta do obzorja.
So požari južnih zvezd.
In so hribi. In so morja.²⁰

V daljavi so mesečina, ki nad obzorjem strašljivo visi kot Strnišev “železen lunin srp”, in obrisi drugega otoka, s katerega me Dolenčev Val Sebald vabi na čašo rdečega. Na tem otoku zaznam vonj preproge iz Zupanove pesmi, nad mano kroži Komeljev “bel planet”, vsepovsod gomazijo Hudolinove bestije, v lase se mi zaplete nagajiva groznovilca ... “Ko zapišem te besede, se odpro vrata. Vstopi Puškinova kneginja, da bi mi povedala svojo zgodbo pod zvezdami, ki njih hladna luč zdravi vročico življenja. Ko jo držim za roko, ji pogledam v oči.

to ni nobena pesem, to je ena sama ljubezen,

spet rečem njej in sebi. In je v meni mir, zato lahko zdaj pridejo pome stražnik ali ječar ali pa Stara Gospa iz Dürrenmattove igre ...”²¹

²⁰ K. Kovič: *Labrador in nove pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2014, str. 17.

²¹ B. Štih: *To ni nobena pesem, to je ena sama ljubezen*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985, str. 276.